

ІНСТИТУТ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ (НАЦІОНАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

Денисова Римма Олександрівна,

канд. юрид. наук, доц.,

доцент кафедри господарського права,

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого,

Україна, м. Харків

e-mail: drimmaal@gmail.com

ORCID 0000-0002-1650-3193

Досліджено медіацію як один з альтернативних способів вирішення правових конфліктів в Україні в національно-історичному контексті, а також проблеми її впровадження та проведення.

Ключові слова: медіація; суспільство; національно-історичний контекст; конфлікт.

Постановка проблеми. Пошук способів ефективного цивілізованого попередження і врегулювання суперечок, що виникають у суспільстві, набуває сьогодні все більшої актуальності. Їх складність і масштаб збільшуються настільки, що судова система об'єктивно не здатна забезпечити їх належне вирішення. Доволі поширеною є думка, що певною мірою ця проблема може вирішуватись за рахунок реформування судової системи, в тому числі прискорення і спрощення судового розгляду, а також становлення системи третейських судів. Але, як свідчить світова історія і практика, при всій значущості суду як інституту вирішення спорів, судовий розгляд може виступати лише як останній засіб, коли сторонами вичерпано всі можливості досягти консенсусного вирішення проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та розвитку альтернативних способів вирішення спорів, необхідності законодавчого закріплення всесвітньо визнаної процедури медіації привертають все більше уваги науковців та знаходять свій вираз в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких слід виділити роботи А. Я. Анцупова, В. М. Баранова, О. О. Белікова, Є. О. Борисової, О. М. Бобрової,

Н. Л. Бондаренко-Зелінської, С. В. Васильчака, Г. Брука, Г. Зера, А. О. Горової, В. А. Жмудь, В. В. Землянської, Р. Г. Ковалю, Г. І. Єрмоєнко, С. І. Калашникової, Ю. А. Михальського, Н. Н. Леннуара, К. В. Михайлової, Н. П. Осіпової, І. В. Панової, Т. О. Подковенко, Ю. Д. Притики, О. М. Спектр, А. І. Шпилова, В. Ф. Яковлева та ін.

Мета статті – проаналізувати національно-історичні аспекти становлення інституту медіації в Україні та сучасні проблеми його впровадження в національний контекст.

Виклад основного матеріалу. Посередництво як спосіб врегулювання правових конфліктів – не нове явище у правовій культурі країн світу, багато його рис, які відомі сучасному праву, сформувалися ще на ранніх етапах виникнення людської цивілізації. Примирні процедури пройшли тривалу еволюцію й по-різному застосовувалися в різних історичних умовах і різними народами, але завжди відігравали значну стабілізуючу роль у суспільстві через зняття приватних і громадських протиріч.

Звернемося з цього приводу до українських національно-історичних традицій. До ХХ ст. існували так звані «полюбовні казки» – різновид мирових угод. Їх головними героями були купці, селяни, ремісники – всі, хто досяг повної дієздатності. Треба зауважити, що діти і божевільні в полюбовних казках брати участь не могли. Кріпосні також не могли брати участь у них, хоча сам зміст полюбовної казки нерідко безпосередньо стосувався їх долі. Примітно, що і жінки теж довгий час не могли брати у них участь. Вважалося, що це справа вільних чоловіків. Неодмінною умовою полюбовної казки була взаємна згода всіх її учасників. Полюбовні казки зазвичай не були усними. Вони викладалися на гарному папері й обов'язково скріплювалися підписами сторін. Часто такі казки розглядали судді. Як правило, вони враховували їх зміст при винесенні вироків. А в багатьох випадках суд вирішував чи слід схвалити цю казку. Вона фіксувалась у книгах рішень суду і являла собою зобов'язання, в силу якого одна сторона, за взаємною згодою, брала на себе виконання будь-яких умов (сплатити борг до визначеного терміну,

винагородити іншу за завдані тій образи, не завдавати надалі образ і т. д.). Полюбовна казка оформлялася як зобов'язання одностороннє, від імені відповідача. Однак вона могла мати силу тільки за згодою позивача й іноді містила і його зустрічні зобов'язання, зазвичай – прощення відповідача (відмова від позову).

Наведемо випадки з історії України щодо ставлення до примирної процедури. Так, у Жіхаревській волості (Харківського повіту) попередній вирок суду застерігає сторони, лякаючи їх, що справу буде передано мировому судді, де протягають цілий місяць, посаджать до в'язниці або накладуть великий штраф. В Основ'янській волості (Харківського повіту) судді для спонукання сторін до миру, за поясненням самих суддів, садять як позивача, так і відповідача в арештантську. У Мозолевській волості (Кременчуцького повіту) власне вирок ухвалюється рідко, бо сторони, побоюючись, щоб судді не били їх за завзятість, більше миряться за всіма справами, навіть з крадіжки (а в Кам'янській волості селяни прямо заявляють, що вони миряться у справах про крадіжку зі страху «взяти гріх на душу і перед начальством відповісти»). На додаток до всього, нерідко судді виносили рішення, в яких наказували сторонам закінчити справу миролюбно [1]. Як бачимо, в Україні спосіб позасудового вирішення спорів із залученням посередників має історичну традицію, яка спирається в т.ч. на національний менталітет. Українському характеру притаманні такі риси: демократичність, любов до волі, емоційність, прагнення до справедливості, культ родини та жінки, толерантність до оточуючих. Більшість дослідників схиляється до того, що українці за своєю суттю інтроверти, тобто спрямовані на власний психічний світ, на проблеми насамперед власного соціуму. Саме тому в українському суспільстві родина, найближчі родичі мають велику цінність. Важливо зауважити, що інтровертність виявляється в миролюбності, несхильності до агресії та насильства, зосередженні на власній внутрішній свободі. Певна закритість для зовнішнього світу породжує особистісну стриманість, витримку і наполегливість. Практично всі дослідники визначають таку характерну рису

українців, як індивідуалізм, який виражається в неприйнятті тиску влади. Вказані психологічні риси української ментальності безумовно є важливими чинниками для сприйняття альтернативних способів вирішення суперечок. Тож сьогодні медіація як технологія альтернативного врегулювання спорів могла б стати ідеалом компромісного вирішення спорів як правовий механізм мирного врегулювання конфлікту, за якого посередник працює не з протилежними позиціями, а з інтересами сторін, які прагнуть до порозуміння [2].

Розглянемо негативні фактори, що можуть гальмувати впровадження медіації в Україні. Перш за все слід взяти до уваги наслідки насильницької радянської деформації національного світогляду. У СРСР людина з дитинства виховувалась у душі колективізму, що значною частиною населення бачилося як єдино можливий спосіб функціонування суспільства. На радянський колективізм накладався сільський менталітет, що вкупі давало гримучу суміш безініціативності й відсутності власної думки. Колективізм радянського розливу з'явився внаслідок відсутності приватної власності й приватних інтересів громадян і в результаті породив безідейне і люмпенізоване суспільство.

Зараз, в постіндустріальному світі, колективізм швидше шкідливий, ініціатива і власна думка сьогодні набагато корисніші та продуктивніші. Людина, яка сформувалась у радянській дійсності, часто агресивна, не має навичок приймати рішення, бо схильна до патерналізму, не вірить у свої сили та здібності (в тому числі щодо перемовин з іншими особами), не довіряє щирості сторонніх осіб, які прагнуть їй допомогти, підозрює як посередника, так і протилежну сторону у злих намірах проти себе. Саме вказані реалії можуть слугувати підґрунтям для пасивного опору запровадженню медіації в українському суспільстві, причому як з боку старшого, так і пострадянського покоління, адже цьому може сприяти агресивний безкомпромісний родинний світогляд. Тобто поширення практики застосування медіації в Україні ускладнюється наявністю в нашій культурі правової настанови на вирішення проблем з позиції сили чи влади та уникнення особистої відповідальності за те,

що відбувається, тенденції шукати винного ззовні. З іншого боку, медіація має досить сприятливий ґрунт унаслідок такої особливості української самосвідомості, як велика значимість взаємовідносин між людьми [2].

Треба також звернути увагу на певні прогалини в сучасному вихованні новітнього покоління: зі школи не вчать тому, що кооперація (не плутати з колективізмом) приносить вигоду всім, а також тому, що причина має слідство. Тому, коли діти виростають, то вони діють у рамках свого вузького егоїстичного цілепокладання. Як наслідок, кожен раз ми дивуємося, що нас хтось не зрозумів, недооцінив, не розкрив наш талант, не пішов нам назустріч. А нічого дивного в цьому немає. Просто потрібно вивчати самих себе і навколишній світ. Розуміння породжує адекватність, адекватність – правильну дію, правильна дія – позитивний результат. Часто ми не намагаємося зрозуміти мотиви оточуючих, щоб через усвідомлення їх інтересів діяти таким чином, щоб завдавати мінімальної шкоди своїм інтересам, а ще краще – примножувати їх.

Незайвим буде згадати про насадження суспільству думки про суд як єдине місце розгляду суперечок. Неготовність широких верств населення сприймати медіацію як альтернативу державному судочинству викликана насамперед відсутністю об'єктивної інформації про можливості та переваги медіації. Основою всіх існуючих сумнівів щодо обґрунтованості та правомірності функціонування відновного правосуддя є загальні глобальні питання ставлення до права як феномену та соціального явища. Однак ламання стереотипів є вкрай важливим для сприйняття нетрадиційних, нестандартних підходів до вирішення соціальних конфліктів [3].

Тож, з основних складнощів для тих, хто береться «привносити медіацію» в життя українців, можна виділити наступні: по-перше, недовіра до підходу як такого. Українці все ще дуже не довірливі один до одного. Тому можна припустити, що багато хто буде скептично ставитися до основного параметру медіації – нейтральності посередника і конфіденційності процесу; по-друге, низька культура ведення переговорів (знову-таки відбувається з

низького рівня довіри), що зводиться до маніпуляцій і обману як основних інструментів досягнення цілей. Ці інструменти зазвичай заважають у процесі медіації; по-третє, медіація може допомогти зберегти відносини і «зняти» болючі питання, але в умовах переважання короткострокової вигоди над довгостроковими відносинами і репутацією в сучасному українському суспільстві її застосування матиме багато практичних обмежень.

Об'єктивно багато українців елементарно не освічені щодо такого явища, як медіація, в тому числі й досить «продвинуті» в сучасному світі. Тож необхідна популяризація медіації як такої не тільки в науковій царині або в рамках підготовчих і тренінгових центрів, медіатори повинні виходити на широкий загал з метою ознайомлення з поняттям та механізмами застосування медіації. В Україні існує проблема недостатнього забезпечення кількості професійних медіаторів, які б могли надавати послуги клієнту на якісному рівні. Склалася така ситуація, в якій медіацією займалися в основному психологи, соціологи, соціальні працівники, які проходили спеціальні навчальні курси з конфліктології. Для юристів – це відносно нова площина діяльності. Підготовка професійного корпусу медіаторів має стати обов'язком держави, адже розвиток приватної медіації зможе знизити рівень завантаженості судової системи.

На даному етапі впровадження медіації в Україні відбувається створення спеціалізованого законодавства у сфері медіації. Починаючи з 2010 р. українські медіатори заручилися підтримкою парламентарів та зареєстрували у Верховній Раді України десять законопроектів про медіацію. Однак через нестабільну політичну ситуацію, постійні зміни урядів і парламентські вибори закон досі не прийнято. У листопаді 2016 р. Верховна Рада прийняла у першому читанні проект Закону про медіацію № 3665 [4]. У загальних рисах треба зауважити, що законодавство про медіацію повинно мати насамперед інформаційну функцію, стати катализатором попиту на ці послуги. Саме у законі про медіацію держава має визначити міру своєї присутності в альтернативних способах вирішенні конфліктів – так, щоб не заважати ініціативі громадян і не допускати

зловживань, зокрема при проведенні медіації [5].

На підставі здійсненого аналізу проблем впровадження медіації вважаємо за доцільне підтримати запропоновані юристами-практиками такі заходи:

1) проведення правової освіти та виховання населення з метою підвищення рівня правової культури;

2) підвищення рівня довіри до послуги шляхом доведення до відома суспільства інформації про переваги медіації та її успішність порівняно з іншими способами вирішення спорів;

3) активна інформаційна політика, яка виявлятиметься в постійній цілеспрямованій діяльності органів державної влади та осіб, які здійснюють діяльність у сфері медіації;

4) розширення завдань міжнародних проектів із впровадження медіації в Україні, залучення до відповідних програм не лише державних органів, а й громадських організацій медіаторів, які довели ефективність впровадження програм медіації на практиці, задля популяризації медіації в Україні;

5) запровадження державного фінансування програм проведення медіації;

6) поширення серед юристів знань і практичних навичок про медіацію, створення мережі центрів підготовки медіаторів, прийняття відповідного законодавства, яке б закріпило правовий статус професійного медіатора та процедуру формування корпусу медіаторів, сприяння діяльності та налагодженню взаємодії із громадськими організаціями, які займаються підготовкою професійних медіаторів;

7) прийняття спеціального закону про медіацію і закріплення в ньому кола справ, у яких можливе призначення медіації, принципів медіації, визначення вимог до медіаторів та процедури їх обрання, закріплення основних засад та форм проведення медіації, характеристика власне процедури медіації, надання гарантій для сторін та врегулювання інших важливих питань [6].

Нами здійснено спробу осмислити саме готовність сучасного українського суспільства сприйняти і використовувати медіацію у своєму повсякденному житті або ж хоча б зробити до цього перші кроки. Щодо

доцільності впровадження в Україні інституту медіації, то коротко можна зауважити наступне: 1) переваги медіації для держави: розвантаження судової системи; розвантаження виконавчої служби судових рішень; зниження рівня корупції; 2) переваги медіації для пересічних громадян: економія часу і грошей; можливість самим сторонам контролювати процес; можливість отримати рішення, яке задовольняє всіх.

Висновки. Медіація на шляху свого розвитку в Україні зіштовхнулася з низкою перешкод морально-етичного, психологічного, економічного та законодавчого характеру, вирішення та врегулювання яких потребує певних зусиль з боку як суспільства, так і держави. Але, аналізуючи психологічний портрет українського суспільства в історичному контексті, а також сучасні реалії, доречно дійти висновку, що спосіб медіативного розгляду суперечок має підстави органічно вписатися в сучасне життя. Саме суб'єктивний вплив інституту медіації, з усім його різноманітним специфічним інструментарієм, зможе допомогти звести нанівець вказані вище рудименти радянської бутності, можливо навіть дещо скоригувати національну ментальність, ознайомити українців з всесвітньовідомими й розвинутими способами альтернативного розв'язання спорів та взагалі допомогти усвідомити ними свою значущість як у власному, так і суспільному житті. Об'єктивно сьогодні відбувається інтенсивне формування нормативної бази (як на державному, так і локальному рівнях), що базується на десятирічній практиці проведення медіації у багатьох конфліктах (спорах).

Список літератури:

1. Давыденко Д. Л. Интересные факты и цитаты о спорах и их внесудебном урегулировании. *Третейский суд*. Санкт-Петербург, 2005. № 1. С. 157–163; № 2. С. 125–130.
2. Подковенко Т. О. Медіація як один з альтернативних способів розв'язання конфліктів. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 45. С. 31–38.
3. Геселев О. Зміна пануючого праворозуміння як обов'язкова умова впровадження відновного правосуддя в Україні (філософсько-правовий аспект). *Право України*. 2010. № 3. С. 106–114.
4. Про медіацію: проект Закону України № 3665 від 17.12.2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463 (дата звернення: 17.12.2017).
5. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. *Право України*. 2011. № 11–12. С. 225–236.

6. Ясиновський І. Г. Проблеми впровадження та проведення медіації в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55. С. 260–267.

References:

1. Davydenko, D.L. (2005). *Interesnye fakty i citaty o sporah i ih vnesudebnom uregulirovanii. Tretejskij sud*. Sankt-Peterburg, 1, 157–163; 2, 125–130 [in Russian].
2. Podkovenko, T.O. (2009). *Mediatsiia yak odyin z alternatyvnykh sposobiv rozv'iazannia konfliktiv. Derzhava i pravo – State and Law. Yurydychni i politychni nauky, issue 45, 31–38* [in Ukrainian].
3. Heselev, O. (2010). *Zmina panuiuchoho pravorozuminnia yak obov'iazkova umova vprovadzhennia vidnovnoho pravosuddia v Ukraini (filosofsko-pravovyi aspekt). Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, 3, 106–114* [in Ukrainian].
4. Pro mediatsiiu: proekt Zakonu Ukrainy № 3665 vid 17.12.2015 r. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463.
5. Kyselova, T. (2011). *Pravove rehuliuвання vidnosyn iz nadannia posluh mediatsii u zarubizhnykh krainakh. Pravo Ukrainy, 11–12, 225–236* [in Ukrainian].
6. Yasynovskiy, I.H. (2015). *Problemy vprovadzhennia ta provedennia mediatsii v Ukraini. Aktualni problemy polityky, issue 55, 260–267* [in Ukrainian].

Денисова Р. А. Институт медиации в Украине (национально-исторический аспект).

В статье исследуется медиация как один из альтернативных способов разрешения правовых конфликтов в Украине в национально-историческом контексте. Проанализированы проблемы внедрения и проведения медиации в Украине, предложены пути решения указанных проблем.

Ключевые слова: медиация; общество; национально-исторический контекст; конфликт.

Denysova R. O. Mediation Institute of Ukraine (national historical aspect).

The article deals with mediation as one of the alternative methods of solving legal conflicts in Ukraine in the national-historical context. Problems of introduction and mediation in Ukraine are analyzed. The ways of solving these problems are suggested.

Keywords: mediation; society; national-historical context; conflict.

Надійшла до редколегії 23.02.2018 р.